

Стеван К. Врачар:

Сйрукйуралносй филозофије йрава

(Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад (Библиотека „Номос“), 1995, 532 стр.)

„Ко данас филозофира мора познавати оно дубоко задовољење научним увидом, а уједно и методолошку свест без које нема њене извесности, па тиме знати и границе наука.“

Карл Јасперс

Према „стандардној концепцији“ научних теорија Карла Хемпела, постоји општа сагласност у погледу услова смисаоне аргументације да су ове (теорије) кључ за разумевање и објашњење друштвених феномена. Како при том мислимо на утемељење уз помоћ критичке, тј. стриктне рефлексије, тај став подразумева да се теорије конституишу тек пошто је претходно истраживање на датом подручју „дало, као резултат, корпус знања који укључује емпиријске генерализације или претпостављене законе“. У Врачаровом научноистраживачком програму о филозофији права и државе овај захтев за важењем услова критичког преиспитивања, поред испитивања могућности последњег утемељења (у односу на реалну комуникативну заједницу), главног епистемолошког проблема (у односу на историјски развој правне мисли уопште), конституише такву методологију која тематизује нову рационалну (ре)конструкцију ове науке. На тај начин се посредством филозофије права много дубље поставља и проблем правне методологије, која, као нов концепцијски оквир, омогућује повезивање филозофије и правне науке. Тиме је ауторова методологија истраживачког програма стекла највиши степен аутономности теоријске науке, будући да је у истраживању правне реалности ослоњена на општу филозофију, омогућујући у основи стицање најопштијих правних знања.

У првом делу студије ово знање је структурирано као јединство правне онтологије, правне гносеологије и правне аксиологије, са циљем конституисања филозофије права, у систему правних наука посебно значајне по свом предмету, методским карактеристикама и особеностима и, нарочито, садржини. По мишљењу Стевана Врачара, карактер филозофије права немогуће је одредити „без извлачења битних поука [битног мишљења о томе шта право јесте – прим. М. Ђ.] из њеног историјског развоја... места и положаја права у светској целини“. Како је право најнепосредније повезано са државом (у процесу политичког конституисања друштва), најприкладнији назив науке која предметно и методолошки утемељује овај „процес“ интегрисања, јесте *филозофија йрава* и

државе, односно *филозофија државнойравноѳ йорейќа*. У односу на темељне оријентације у јуриспруденцији, као што су идеализам, реализам, позитивизам и јуснатурализам, у другом делу књиге изнета су само нека становишта о филозофском карактеру филозофије права (П. Пиовани, Р. Тревес, Жан-Луј Гарди, Х. Келзен, Б. дел Векно, Ж. Дарбеле, Ж. Калиновски, Ж. Парен-Ваил и др.).

Са становишта једне посебне *scientia constituens*, може се рећи да је филозофија права као мисао о битности права остварила своје историјско уобличавање и тиме се, с обзиром на своју природу, карактер и специфичности, у потпуности одредила према сродним наукама као што су теорија права и социологија права. Као издиференцирана научна дисциплина, која се изграђује на простору заједничком и филозофији и правној науци, она је и својеврсна интернаучна (не интранаучна) дисциплина, чија интердисциплинарна обележја предмета и метода служе „као неопходна и као мост између филозофије и правне науке“ (С. Врачар). Посматрајући „само“ из угла предмета и метода, можемо рећи да суштина уобличавања филозофије права и њеног осамостаљивања у трипартицији са осталим двома наукама, има основ у самом појму права, које она настоји да обухвати као део опште филозофске слике света. Захваљујући тој особености, тежњи да до краја испита везе права са целином света, филозофија права, по речима Стевана Врачара, нема неки стварни примат у односу на теорију права и социологију права, мада је по извесним обележјима она хијерархијски виша, јер су њен метод, а нарочито садржина, по многим димензијама, много обухватнији и дубљи.

Без обзира са ког становишта целокупне историчности се посматра, за филозофију права се може рећи да представља сложену научну дисциплину, која, због бројних контроверзи у светским размерама, оставља утисак о својој неодређености, распарчаности, разнородности и неуједначености. Но и поред тога што у многим земљама не постоји њено научнодисциплинарно уобличавање, у садашњем тренутку ми је затичемо у процесу њеног конституисања, „али тачно онако и онолико како и колико се процес конституисања испољава у свакој науци и научној дисциплини“ (С. Врачар). Та отвореност, тврдња да она није постављена у неке круте оквире, да није коначна (*scientia constituta*) нити, „без могућности да се даље мења и усавшава“ – треба да чини значајну теоријску поставку модела у покушају прелиминарног одређивања њеног карактера и њене физиономије.

Аналогно Хајдегеровој спознаји нужне везе између бити човека и бити филозофије, а „питање о бити човека је постало начелно и кључно питање савременог мишљења“ (В. Симеуновић), за Врачара је право, као друштвена и вишедимензионална творе-

вина, резултат „унутрашњег структурисања историјски одређеног глобалног друштва, насталог на одређеном степену цивилизације“. Иако право представља релативно издиференцирану сферу друштвеног живота људи, и право и држава непосредно су одређени процесом политичког конституисања друштва, мада се њихова крајња детерминанта налази у економској структури. Стога, по Врачаровом становишту, модерна филозофија права мора пре свега јасно да одреди свој предмет, односно темељније да трага за самом суштином бића права као неизбежном онто-логичком и онтолошким проблематиком. Тим поновљеним питањем о бићу права (јер се „треба клонити механичких супротстављања супстрата 'права' и 'правности' и самог бића права“) остварен је одлучујући продор филозофског мишљења, којим се право антиципира из једне изворније истине ('поново' у Хајдегеровом смислу: 'сасвим друкчије') и тиме је избегнута могућа колизија у односима између социологије права и теорије права. Оно по чему сагледавамо каква је филозофија права, какво је њено место у историји филозофије и колико као таква доприноси развијању филозофскоправне мисли, јесте метод, као укупност процеса сазнавања права у филозофскоправним истраживањима. При том мислимо на гносеолошку проблематику права, која је по Врачаровим речима важна претпоставка за препознавање и идентификовање права у друштвеној реалности, а проистиче из многобројних и сложених веза предмета и метода.

Појам права као предмет филозофије права, ослобођен метафизичких спекулација (Врачар: „право ослободити насилног задржавања у сфери мисли, као нешто мислено, као својеврстан скуп идеја, као облика свести или идеологија итд.“), сам по себи намеће одговарајући метод, као што и метод, у множини својих поступака, одређује право као део друштвене реалности. Потпуно у духу модерне филозофије, тематизоване у трагању за изворнијим подручјем мишљења, оним на тлу битка и његовог смисла (повлачење истине из равни свести), везивање за правну стварност као категоријални оквир егзистенцијалне суштине човека, субјекта права, осмишљава и саму бит филозофије. У методологији о којој је реч, фундаментално питање мишљења указује на оно што га као такво и омогућује, што је у самом питању битно, али и на настојање филозофије права да суштину човека осветли трансцендентирањем сваке антропологије. Но, како се методолошка свест не може свести само на промишљање о чистим могућностима, она у својој усмерености на спознајни однос мора бити заснована на одређеним принципима, а даље, на мишљењу и језику као њиховој темељној вези. Стога овај трансцендентално-херменеутички став метода као констелацијске форме унутрашњег самокретања садржаја, не би ни могао бити везан за 'истину битка' (понашање субјекта) да и сам није „свесно слеђени пут откривања“. Будући да у филозофији,

како се тврди, питања мишљења и језика чине темељну везу сваког расправљања о суштини човека и смислу бивствовања, то констелација права на релацији бивствовање–човек–свет за Врачара представља само претходно постављање проблематике за препознавање и идентификовање права у друштвеној реалности.

Анализујући поступке и искуства према успешности у поступку истраживања, јер се по овима може сагледати одређена филозофија права, Врачар је метод ове науке дефинисао укупношћу процеса сазнавања права, дакле, начинима, средствима и поступцима који се примењују у филозофскоправним истраживањима. Како је за метод модерне филозофије права битно оно што се показује у самом процесу сазнавања права, то сматрамо да је у постхегеловској филозофији од прворазредног значаја напуштање парадигме рефлексije и усмерење ка херменеутичкој филозофији. У њеној отворености према уму и интерсубјективности, а по хусерловској, најпре изведеној 'критици ума', и по одредбама трансценденталне субјективности, постаје видљива дистинкција (разлика разлике!). Ширина генерализације (за разлику од обичне спекулације) представља мисаони поступак којим се изграђују одговарајући општи појмови и опште поставке. Тако, почев од предметне мисли, односно мишљења о предмету („стварносна релеванција или стварносна резонанца“) као генерализације, до разумевања нечег објективног као духовног, ослонац који омогућује приступ сазнању није, како ће рећи Мирослав Миловић, „субјект мишљења, рефлексije, већ субјект доживљавања, тј. читавог унутрашњег света који је несводив на мишљење“.

Оваква разумевајућа генерализација, чија се мерила „не налазе у њој самој, већ у томе да ли је и колико саображена предмету, сагласна с њим, усклађена с њим“ (С. Врачар), методолошки припада обухватнијем кретању, својеврсном тотализујућем посредовању, које не само да показује логичко и историјско већ доводи до њиховог јединства на терену права и филозофскоправне мисли уопште. Ако по тврђењу Михаила Ђурића (поводом студије „Субјективност и моћ“ Младена Козомаре) овакав радикализам рефлексije води у метакритичку разградњу целокупног сазнајно-критичког постава, у Врачаровом методолошком интегрализму антиципира се његово најзамашније подручје, цео репродуктивни склоп, јер се „само *йреисиййивањем* [подвукао М. Ђ.] тих метода и њихових особина могу, умногоме, испунити задаци гносеолошке проблематике у модерној филозофији права“. Поступак који тако омогућује повесну отвореност апсолутне рефлексije (стратешки постав о апсолутној умности), по Врачаровом тврђењу, јесте дијалектичкоматеријалистички метод какав се појавио у Марксовој филозофији права, који са становишта „субјективности која саму себе умно схвата“ (М. Козомара) остварује најпотпуније јединство

на релацији сазнање–историјско искуство. Ту доследност и консеквентност у поставу апсолутног мишљења као умовања, филозофије која није обично мишљење у смислу непосредне заокупљености предметом, већ 'предметом' и његовим контекстом на начин повесне отворености, и епохалног, стратешког самопревладавања – најпотпуније налазимо у Врачаровој филозофско-херменеутичкој мисли, према којој се процес сазнавања права не може посматрати (историјски моменат саморефлексије) одвојено од проблема тумачења права, проблема правне логике, спајања конкретности и апстрактности у појму права, укупности методолошких инструментаријума и њихове провере и конкретизације на терену методологије права.

Како се метаkritичка рефлексија филозофије права не може свести искључиво на свој методолошки комплекс, мада је он најприближнији конститутивној перспективи, њена физиономија и њоме сазнајнотеоријски постављено истраживање, највише зависе од садржине која је представљена уобличавајућим формама знања као што су филозофскоправни појмови, поставке и филозофскоправни закони. Иако у доста тесној вези са претходна два конститутивна момента (предмет и метод), према којима стоји у корелативној позицији „историјских априорија“ (да се послужимо и даље појмовима М. Козомаре) у смислу „услова стварности исказа“ (властитог изражавања и уобличавања), управо се садржином, и у њој специфичном аксиолошком проблематиком, филозофија права разграничава, али и повезује са теоријом и социологијом права. Према широко прихваћеној тврдњи да постоји несумњива сличност између херменеутичког и деконструктивистичког приступа интерпретативној свести, да је деконструкција свакако нека врста херменеутике (М. Ђурић), она у Врачаровом тумачењу, и то пре свега у сазнајној и аксиолошкој равни његовог методолошког интегрализма, значи филозофско радикализовање и саме херменеутике, будући да се при дефинисању појма правде и природног права као средишних у филозофскоправној мисли, залаже за критеријум могућег напретка у разумевању. Да је при том „сачуван моменат трансценденталне рефлексije важења у целокупном разумевању“, којим се у расправама поводом Гадамеровог става у односу на интерпретандума и интерпретатора (Wahrheit und Methode) истичу претпоставке о адекватном разумевању, види се по ауторовом залагању да садржај правде одреди као 'материјалну суштину' права, „схваћеног као саставни део целокупне друштвене структуре“. Наиме, како се правда налази у самој сржи права и испуњава све облике правног живота, следствено томе појављује се и одговарајући метод који треба да оствари јединство онтолошких, гносеолошких и аксиолошких поставки и знања о томе феномену. Рекли бисмо да то следи из рефлексивно надмашујућег карактера

разумевања материјалних услова живота људи и друштва из којих се правда, насупрот апстрактним, метафизичким схватањима, историјски уобличава и изражава. У питању је одговарајућа „предструктура разумевања“ (Хајдегер: егзистенцијално-онтологијска структура која садржи моменте бачености, за отвореност битка самог!) схваћена у смислу интерперсоналног консенсуса, будући да се правда појављује као „само мерило правности, па и усклађености друштвеног живота са правом и обратно“. Надмоћ рефлексије напредујућег разумевања (а не само „друкчијег разумевања“), које се, с обзиром на унутрашњу и спољну историју свих људских чинова (херменеутичка реконструкција), може материјалистички конкретизовати и оправдати мотивацијом интереса (Карл-Ото Апел), показује се у Врачаровом истраживању правде као синтеза разумевања, која истовремено претпоставља идентитет и друготност свих њених облика и садржаја, јер се „увек историјски сублимише као својеврсни заједнички именоватељ свих конкретизација“.

Када је реч о природном праву, аутор се залаже за материјалистички приступ овој категорији, који у први план истиче објективизацију права, реалност права, при чему се на најпотпунији начин може остварити увид, с једне стране, у његов емпиријски и метафизички основ, а с друге стране, у несклад овог права са позитивним правом. Према научним знањима и представама о једном садржајнијем и бољем праву, онда се 'над-право' појављује као критеријум и основ ваљаности позитивног права. Да ова аксиолошка проблематика филозофије права, посредована целином филозофске спознаје (конституисана трима спознајним интересима), представља сублимацију теоријског знања на највишем степену рефлексије, најбоље се види по томе што је у свом материјалистичком усмерењу, поред принципијелно дијалошко-историјске комуникације са другим друштвеним наукама, остварила рефлексивну самокритику и у низу других категорија и правних вредности, као што су слобода људи и њени друштвени услови, правна једнакост, питање правне солидарности, мира, реда и сигурности.

Са становишта заједнице која захтева научно аргументовање као својеврсну „предструктуру“, према којој се припадност друштвеном процесу мора тумачити и у смислу критике идеологије, Врачар је указао на још једну особеност садржине филозофије права, а то ће рећи да се она односи на извесне дубинске процесе који се веома тешко откривају при површним разматрањима или само на основу искуства о њиховој правној природи. Из многобројних сублимација и веза са правним и ванправним феноменима, ту се најпре издваја процес отуђења (алијенација) и постварења (реификација), према којем је нарочито усмерено истраживање у филозофији права. Говори се о истраживању као историјски конкретном чину, интегралном поступку који обухвата целину правног феномена, чиме се експлицитно показује смисао и хуманистичко значење аксио-

лошке проблематике. Овакав методолошки поступак, делом изведен из деридијанске, деконструктивистичке поставке о релацији значења и контекста (ауторово историјско-доктринарно излагање најмодернијих филозофскоправних достигнућа), потврђује оно што је давно утемељено у Врачарову филозофску парадигму, јединствену у правној филозофији: да би „ваљало синтетички излагати филозофију права и филозофију државе, дакле као јединствену научну дисциплину“, проистеклу из бића права и државе као државноправног поретка.

Као што је садржином књиге показано, постоје три основне компоненте филозофскоправних знања, а за њихово структурисање би се могло рећи да методолошки припадају најдубљој рефлексiji о условима могућности критичког преиспитивања, која се, по тврђењу Карл-Ото Апела, остварује у „интерсубјективном јединству интерпретације *qua* разумевања смисла и консенсуса истине“. Изузевши трећи део књиге, где је настојао да изврши што далекосежније систематизовање филозофскоправних знања (синтетизам Т. Живановића), Врачар је своје истраживање у знатној мери остварио у постмодернистичком поступку, нарочито кад је реч о покретном средишту, поновном разматрању смисла битка права (*Verwindung*). Пошто су са историјског становишта ти резултати несагледиви а експликације релативне, критичко преиспитивање и редефинисање основних појмова постали су основа за изградњу ауторових сопствених филозофскоправних схватања. Након минуциозно изведених критика Радбруховог филозофскоправног становишта, правног реализма Аксела Хегерстрема, правног фактицизма Вилхелма Лундстета, филозофскоправног синтетизма Томе Живановића и система филозофије права Радомира Лукића (овде у границама дате синтезе), без премца у савременој науци, и анализе развојних тенденција аналитизма и синтетизма у структури филозофије права, у књизи је указано и на друге моменте (гносеолошки и аксиолошки) тако утемељене опште, филозофскоправне и методолошке концепције.

Путем радикализације и питања рефлексije важења треће, најплодотворније тенденције, интегрализма, „која у извесној мери прати свако синтетизовање, али га несумњиво превазилази“ (Врачар), остварен је суштински продор у целину правног света (структуралност структуре), који до сада није био могућ ни синтетизацијом ни интегрализацијом како правних знања тако и знања о држави. Једина концепција којој то полази за руком јесте државноправни интегрализам, како то, анализирајући читаву филозофску и правну литературу, показује овај аутор. Уважавањем цивилизацијског и културног амбијента као родног места филозофске науке, наредном књигом *Језгро правне филозофије* С. Врачар већ сада најављује даљи развој, облик и домет ове теорије.

Утемељујући је пре свега као критику филозофскоправног синтетизма и општенаучне методологије, Врачар је са енциклопедијским размерама знања о праву и држави, о јуриспруденцији уопште, учинио највише за интегрисање тих знања у виду државноправне науке. Тиме је и сам појам структуралности у називу ове студије – кроз иманентна својства интегрализма (државе и права) али и разграничења од опште теорије права и социологије права као наука – испољио своје констелацијске релације према крајњим детерминантама.

Милан Ђорђевић

Коста Чавошки:

Хаџ њрошив њравде

(Центар за српске студије, Београд, 1996, 48 стр.)

Оснивање тзв. „Међународног суда за суђење лицима одговорним за тешке повреде међународног хуманитарног права на територији некадашње Југославије од 1. јануара 1991. године“ не изазива толико пажњу само по себи – пошто се већ више деценија ради на оснивању сталног међународног кривичног суда) – колико због чињенице да треба да делује у условима државне и политичке кризе која је у Југославији добила драматичне и рушилачке размере као ни у једној држави у Европи. Отуда је разумљиво да о томе пишу позвани и непозвани, стручњаци и они који сматрају да су то, па су и њихови производи неједнаког квалитета. Различити ставови се подразумевају, утолико више уколико се удаљавамо од егзактне науке и приближавамо политици која подразумева разлике и без њих је немогућа. Због тога су посебно занимљиви радови засновани на комбинацији политичких и стручних размишљања јер њих могу писати само стручњаци којима ни политика није страна. У ред таквих спада и професор Коста Чавошки, несумњиво један од најистакнутијих истраживача средње генерације, чија радозналост далеко превазилази оквире ужег подручја којим се стручно бави.

Овој књижици био је повод случај којим је, стицајем околности, суд у Хагу почео свој рад. А тај случај је од свог почетка до трагичног краја по много чему неуобичајен у кривичном поступку, нарочито по кршењу прописа. Суд у Хагу је добио туженог кога није тражио, ухапшеног без налога, да би касније против њега био покренут поступак, прво у Сарајеву а потом у Хагу. Две власти су погрешиле, делимично исто а делимично различито. Штета је што је професор Чавошки брзо прешао преко тога да би закључио да је Хашки суд, на предлог тужиоца, морао формално да тражи